

Dues institucions peculiars del clergat català a l'Edat Moderna i llur possible implicació política: els concilis provincials tarraconenses i la Congregació Claustral benedictina

IGNASI FERNÁNDEZ TERRICABRAS*

Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

L'article examina la trajectòria històrica de dues institucions d'origen medieval durant l'Edat Moderna: els concilis provincials tarraconenses i la Congregació Claustral Tarraconense i Cesaraugustana de l'orde benedictí. L'anàlisi de la seva freqüència, reglamentació i composició mostra que totes dues són peculiars i que no sembla fàcil trobar institucions comparables a l'Església europea d'aquella època. En fi, s'hi apunten algunes reflexions sobre llur possible relació amb la història política de Catalunya. En el cas dels concilis provincials, per la seva semblança amb el braç eclesiàstic de les Corts catalanes, el seu rol en la distribució dels impostos reials sobre el clergat i les dificultats que comportava l'edició de les constitucions conciliars. En el cas dels claustrals benedictins, perquè durant més d'un segle van resistir fortes pressions de la Corona per unir-se a la congregació observant de San Benito de Valladolid i perquè el rei sabia que eren un instrument fonamental del Patroanat Reial a Catalunya.

Paraules clau: Catalunya, Edat Moderna, clergat, història política, concilis provincials tarraconenses, braç eclesiàstic, Congregació Claustral Tarraconense i Cesaraugustana, orde de Sant Benet.

* © Ignasi Fernández Terricabras | CC BY-SA 4.0 | Article publicat el desembre de 2024. | Ignasi.Fernandez@uab.cat | <https://orcid.org/0000-0001-5870-2425>.

Dos instituciones peculiares del clero catalán en la Edad Moderna y su posible implicación política: los concilios provinciales tarraconenses y la Congregación Claustral benedictina.

Resumen

El artículo examina la trayectoria histórica de dos instituciones de origen medieval durante la Edad Moderna: los concilios provinciales tarraconenses y la Congregación Claustral Tarraconense y Cesaraugustana de la orden benedictina. El análisis de su frecuencia, reglamentación y composición muestra que ambas son singulares y que no parece fácil encontrar instituciones comparables en la Iglesia europea de la época. En fin, se apuntan algunas reflexiones sobre su posible relación con la historia política de Cataluña. En el caso de los concilios provinciales, por su parecido con el brazo eclesiástico de las Cortes catalanas, su rol en la distribución de los impuestos reales sobre el clero y las dificultades que ponía la edición de las constituciones conciliares. En el caso de los claustrales benedictinos, porque durante más de un siglo resistieron fuertes presiones de la Corona para unirse a la congregación observante de San Benito de Valladolid y porque el rey sabía que eran un instrumento fundamental del Patronato Real en Cataluña.

Palabras clave: Cataluña, Edad Moderna, clero, historia política, concilios provinciales tarraconenses, brazo eclesiástico, Congregación Claustral Tarraconense y Cesaraugustana, orden de San Benito.

Two peculiar institutions of the Catalan clergy in the Early Modern Age and their possible political involvement: the provincial councils of Tarragona and the Benedictine Conventual Congregation.

Abstract

The article examines the historical trajectory of two institutions of medieval origin during the Early Modern Age: the Provincial Councils of Tarragona and the Tarraconense and Cesaraugustana Conventual Congregation of the Benedictine Order. The analysis of their frequency, regulation and composition shows that both are peculiar, as it does not seem easy to find comparable institutions in the European Church of the time. Finally, we introduce some reflections on their possible relationship with the political history of Catalonia. In the case of the provincial councils, due to its similarity to the ecclesias-

tical estate of the Catalan Courts, its role in the distribution of royal taxes on the clergy and the difficulties posed by the publication of the conciliar constitutions. In the case of the Benedictines, because for more than a century they resisted strong pressure from the Crown to join the observant Congregation of San Benito de Valladolid and because the king knew that they were a key instrument of the Royal Patronage in Catalonia.

Keywords: Catalonia, Early Modern Age, clergy, political history, Provincial Councils of Tarragona, Tarraconense and Cesaraugustana Conventual Congregation, Order of Saint Benedict.

El 1984 el I Congrés d'Història de Catalunya va ser, en el reduït món dels historiadors catalans, un gran esdeveniment. Es podia, per fi, fer balanç del nostre coneixement d'una època que, en ser identificada sovint amb la «decadència», no havia rebut tota l'atenció que mereixia. La nòmina dels comunicants encara impressiona pel seu nombre i per la talla intel·lectual. Des d'aleshores, el professorat d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona ha convocat aquests congressos regularment.¹ Aquest ingent esforç ha suposat la incorporació a casa nostra de les tendències historiogràfiques europees més recents. La comunitat acadèmica catalana té molts motius d'agraïment i la Universitat de Barcelona pot, amb justícia, enorgullir-se d'aquesta continuïtat.

Aquell llunyà 1984 el Dr. Josep Maria Marquès, arxiver diocesà de Girona, va cridar l'atenció sobre el que ell qualificava, amb raó, de dues peculiaritats de la història eclesiàstica a Catalunya: d'una banda, el Tribunal del Breu Apostòlic, que era una jurisdicció extraordinària sobre els clergues catalans creada per jutjar crims «atroços» i, molt especial-

1. Si se'm permet, voldria exposar un record personal: els meus companys de promoció i jo, aleshores estudiants de llicenciatura, vam assistir entusiasmats al II Congrés, el 1988. Després he pogut participar en diverses edicions, al principi sota el guiatge de l'enyorat professor Joan Bada, de qui tant vaig aprendre i que és encara una referència ineludible en els temes que aborda aquest IX Congrés d'Història Moderna de Catalunya.

ment, la seva participació en el bandolerisme; d'altra banda, la manera de resoldre els contenciosos entre la jurisdicció eclesiàstica i la reial, que no seguia els mateixos mecanismes que, per exemple, a la Corona de Castella o a França. En efecte, no hi ha notícia d'institucions semblants a l'Europa de l'època.²

Honorat per l'encàrrec rebut per participar en aquest novè congrés, trenta-vuit anys després del que va dir el Dr. Marquès, voldria modestament cridar l'atenció sobre l'existència a la Catalunya moderna de, com a mínim, dues altres institucions eclesiàstiques peculiars: els concilis provincials tarraconenses i la Congregació Claustral benedictina. Tot i que ja podem traçar una panoràmica general de llur evolució, sabem molt poc sobre el seu desenvolupament intern i encara menys sobre la seva possible influència política. En aquest text pretenc, com a hipòtesi de treball i invitació a noves recerques, plantejar les implicacions que la pervivència d'aquestes institucions medievals poden haver tingut, més enllà de l'àmbit religiós, en el complex món institucional i en l'atzarosa evolució política de la Catalunya moderna.

I. *Els concilis provincials tarraconenses*

I.1. Una freqüència sense parió

Un concili és una reunió de bisbes. I els concilis poden ser ecumènics, quan el papa convoca tots els bisbes del món, o provincials, quan l'arquebisbe d'una província eclesiàstica reuneix els bisbes de les seves diòcesis sufragànies. Tot i que la documentació de l'època i la bibliografia actual sovint utilitzen com a sinònim la paraula «sínode», estrictament parlant un sínode és la reunió d'un bisbe amb el clergat de la seva diòcesi. Els concilis provincials i els sínodes poden aprovar normes amb valor

2. Josep Maria MARQUÈS, «Tribunals peculiars eclesiàstico-civils de Catalunya: les contencions i el breu», a *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1984, II, pp. 381-392.

de llei en les seves demarcacions territorials que són, respectivament, constitucions provincials i sinodals.

Ja es reunien concilis a l'Edat Antiga. Tanmateix, la consolidació dels concilis provincials a Catalunya, que és la qüestió que ens ocupa aquí, es produeix al segle XI, quan es combinen la reforma gregoriana i la necessitat d'articular l'estructura eclesiàstica del territori conquerit als musulmans. Des del primer concili provincial després de la restauració de la seu arquebisbal de Tarragona, el 1097, fins a l'última convocatòria del segle XV, l'any 1497, tenen lloc noranta-cinc concilis provincials.³ A la Corona de Castella, en canvi, segons Peter Linehan, els reis no toleren aquest tipus de reunions.⁴

En entrar a la modernitat, a la província tarraconense perviu una robusta tradició conciliar: entre la reunió següent, el 1517, i la dels anys 1556-1557 se celebren catorze concilis provincials. D'aquests, els últims sis són convocats pels vicaris generals del cardenal Girolamo Doria, bon exemple d'arquebisbe absentista pretridentí que mai no va posar els peus a Tarragona, la qual cosa mostra l'arrelament dels concilis a Catalunya. Les seves constitucions legislen sobre el capteniment del clergat, la litúrgia o la jurisdicció eclesiàstica. Fins i tot el 1557 se n'edita una compilació.⁵

A l'Edat Moderna la província tarraconense inclou les diòcesis de Barcelona, Elna (incorporada el 1564, a partir de 1601 es diu Elna-Perpinyà i el 1659 torna a la província eclesiàstica de Narbona), Girona, Lleida, Solsona (creada el 1593), Tarragona, Tortosa, Urgell i Vic. Val a

3. Josep RAVENTÓS I GIRALT, *La sinodalitat a Catalunya: Síntesi històrica dels concilis tarraconenses*, Tarragona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós, 2000.

4. Peter LINEHAN, *La Iglesia española y el papado en el siglo XIII*, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 1975, pp. 152-153.

5. Josep RAVENTÓS I GIRALT, «Els concilis celebrats durant el pontificat del cardenal Doria, absent de la seu metropolitana de Tarragona (1533-1558)», a *Anuari 1990-1991 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1992. Vegeu també Josep Maria MADURELL MARIMON, «El Concilio Tarraconense de 1533», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 17 (1944), pp. 145-160.

dir que els seus límits no es corresponen exactament ni amb els actuals ni amb les fronteres polítiques: hi ha territoris aragonesos i valencians que pertanyen als bisbats de Lleida, Urgell i Tortosa;⁶ la Vall d'Aran forma part de la diòcesi de Comminges;⁷ les illes d'Eivissa i Formentera romanen a l'arquebisbat de Tarragona fins al 1782; hi ha algun enclavament *nullius diocesis*, perquè alguns abats hi tenen jurisdicció episcopal; etc.

El concili ecumènic de Trento ordena que a totes les províncies eclesiàstiques es convoquin concilis provincials (sessió xxiv, *De Reforma*, c. 2). Per això, en acabar Trento, tot i que no hi ha assistit, l'arquebisbe de Tarragona, Ferran de Loaces, convoca un concili provincial.⁸ Ho fa amb tota naturalitat, perquè hi ha un mandat del concili ecumènic i perquè, com hem vist, no fa més que seguir el costum de la província. De fet, ell mateix ja havia pogut convocar el concili precedent, el 1560. Les sessions comencen a Barcelona el 4 d'octubre de 1564.⁹ Quan els pares conciliaris examinen, com s'havia ordenat a Trento, les aptituds que haurien de tenir els eclesiàstics promoguts a l'episcopat, decideixen demanar l'opinió a Felip II, atès que els bisbats catalans eren de presentació reial. La seva carta dona notícia d'aquesta reunió al monarca, que reacciona amb estupefacció i fúria contra Loaces:

6. Hi vigien també les constitucions tarraconenses. Valdrà com a exemple un decret del concili provincial de 1591: «manem, amb l'aprovació del sant Concili, que tots els predicadors en aquesta Província prediquin en el Principat de Catalunya, en llengua catalana; en el Regne d'Aragó, en la llengua materna i natural d'aquell Regne; en el Regne de València, en llengua valenciana»; traducció del llatí de Modest PRATS, *Política lingüística de l'Església catalana: Segles XVI-XVII. Concilis de la Tarraconense, anys 1591, 1636, 1637*, Girona / Vic, Universitat de Girona / Eumo, 1995, p. 59.

7. Sobre les particularitats de la seva organització eclesiàstica, vegeu Serge BRUNET, *Les églises de la Terre: Les communautés paysannes du Val d'Aran et des Pyrénées centrales, XIIe-XVIIe siècle*, Tolosa, Privat, 2018.

8. De tot aquest afer, el primer a donar-ne notícia va ser Joan BADA, *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*, Barcelona, Facultat de Teologia, 1970, pp. 181-211.

9. La gran majoria dels concilis provincials d'època moderna van tenir lloc a Tarragona, però alguns es van reunir a Barcelona per la facilitat de les comunicacions o perquè l'arquebisbe hi vivia.

Fuera razón que antes de determinaros a hacer una junta y congregación de tal cualidad nos lo hubiéades avisado y consultado, para saber si era razón hacerla, como en efecto no lo ha sido, porque el tratar de semejantes negocios ha de ser a un tiempo en ese y en los otros mis reinos de España [...] lo cual se ha de hacer cuando y como yo lo mandare.¹⁰

El virrei rep també una dura reprensió per no haver avisat la Cort. El sobirà ordena a l'arquebisbe suspendre immediatament el concili, que no es reprendrà fins al setembre de 1565, al mateix temps que els de la resta de províncies hispanes. Com en tots, hi serà present un laic noble delegat especialment pel monarca —a Catalunya, el comte d'Aitona— que ha rebut uns memorials molt detallats de la Cort sobre els temes que el concili ha de tractar i aquells en els quals no hi ha d'entrar.

A totes les províncies de les corones d'Aragó i de Castella, tret de Sevilla, se celebren aquests concilis dels anys 1565-1566 sota un control molt estricte de la Corona.¹¹ Els decrets aprovats pels bisbes són examinats a la Cort abans de la seva proclamació. A continuació, el papa Pius V exigeix revisar-los i els considera invàlids mentre ell no els hagi ratificat. També a Roma, doncs, la Congregació per a la Interpretació del Concili (de Trento) esmena els decrets provincials, la qual cosa provoca noves tensions, tant amb l'episcopat com amb Felip II.¹² El resultat és, així, molt decebedor per als arquebisbes més dinàmics, que veuen frustrades moltes de les il·lusions que havien posat en els concilis provincials.¹³

10. Arxiu General de Simancas (AGS), Estado (E), 331, s.f, carta del rei a l'arquebisbe de Tarragona.

11. També hi ha concilis en altres províncies eclesiàstiques de la Monarquia: Cambrai, Milà, Utrecht i Mèxic; Joannes Dominicus MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, Graz, Akademische Druck, 1961-1962, vols. 33-36.

12. Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, *Felipe II y el clero secular: La aplicación del concilio de Trento*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2000, pp. 123-147.

13. Il·lusions que no poden desvincular-se d'unes idees episcopalistes, àdhuc conciliaristes, segurament més esteses entre l'episcopat hispànic del que fins ara s'ha considerat. Vegeu Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, «Conciliarism and Episcopatism in the Council of Trent. The position of the Spanish Bishops», a X. Tubau, ed.,

Els problemes són millor coneguts i encara més greus als concilis provincials de Mèxic (1565, 1585) i Lima (1567, 1582, 1591, 1601), malgrat que els bisbes de les Índies els consideren una eina fonamental per coordinar l'evangelització dels indígenes. Els decrets del concili mexicà de 1585, per exemple, van ser segrestats pel virrei i enviats tant a Roma com a Madrid, on només van ser aprovats pel Consell d'Índies el 1591, i van ser retornats a Mèxic quan els bisbes del concili ja s'havien dispersat o estaven morts. Ningú no es va molestar a portar les constitucions a la impremta... fins al 1622! A Lima, només la perseverança i la forta personalitat de l'arquebisbe Toribio de Mogrovejo expliquen que pogués reunir els darrers concilis provincials a despit de l'oposició del virrei i de la Corona.¹⁴ No hi tornarà a haver concilis a Amèrica fins a aquells, molt diferents, promoguts per Carles III per impulsar el regalisme borbònic.

Atrapats entre la Santa Seu i la Corona, els bisbes hispànics segurament devien pensar que no pagava la pena convocar uns concilis provincials que posaven tants problemes polítics i eclesiològics i que, a més, segons Trento, havien d'examinar com cadascun d'ells aplicava les reformes al seu bisbat. Tampoc la Corona i la Santa Seu tenien gaire interès en unes assemblees que podien generar més conflictes diplomàtics dels que ja hi havia regularment i posar en qüestió l'intens procés centralista que iniciaven aleshores tant la monarquia com el papat. Arreu, l'instrument legislatiu dels bisbes reformistes dels segles XVI i XVII no serà el concili provincial, sinó el sínode diocesà, que és una institució més coneguda, purament diocesana i que no sol generar tibantors.¹⁵ Tret del concili provincial de Toledo de 1582, que reproduceix exacta-

Rethinking Catholicism in Renaissance Spain, Nova York / Londres, Routledge, 2022, pp. 88-118.

14. Vegeu els detallats estudis introductoris de Luis MARTÍNEZ FERRER, *Decretos del concilio tercero provincial mexicano (1585): Edición histórico-crítica*, Ciutat de Mèxic / Roma, El Colegio de Michoacán / Universidad Pontificia de la Santa Cruz, 2010, 2 vols., i L. Martínez Ferrer, ed., *Tercer Concilio Limense (1583-1591): Edición bilingüe de los decretos*, Lima / Roma, Facultad de Teología Pontificia y Civil de Lima, 2017.

15. Sobre la importància dels sínodes diocesans en la difusió de la Contrareforma, vegeu l'article de Joaquim Maria Puigvert en aquest mateix volum.

ment els mateixos problemes viscuts el 1565-1566, ja no es convoquen més concilis a les corones de Castella ni d'Aragó (amb l'excepció tarraconense) fins als de Santiago i de Valladolid... de 1887! Fins i tot a la província eclesiàstica de Milà, on després de Trento el cardenal Carlo Borromeo va convocar escrupolosament concilis provincials cada tres anys, la sèrie s'interromp el 1584, quan ell mor.

En suma, tothom va ignorar el mandat tridentí de reunir concilis triennals. Tothom excepte els arquebisbes de Tarragona, que van continuar convocant-los aproximadament cada cinc anys, o menys, perquè a vegades té lloc algun concili que podem considerar «extraordinari» quan els bisbes consideren que un motiu urgent el justifica.¹⁶ Segons la cronologia establerta per Josep Raventós, hi ha onze concilis provincials al segle XVI posteriors al de 1564-1566 i onze més al segle XVII fins al de 1640. La Guerra dels Segadors atura les reunions, que reprenen el 1654. En el que resta del segle XVII, hi haurà unes altres set convocatòries i una, fins i tot, en plena Guerra de Successió, el 1712. Després de l'adveniment dels Borbó, n'hi ha vuit més al Segle de les Llums i una llarga aturada fins que, intentant recuperar l'esperit del concili ecumènic Vaticà II, tan diferent del de Trento, l'arquebisbe Ramon Torrella en convoca un el 1995.¹⁷ Fins i tot quan la seu arquebisbal està vacant, és habitual que la convocatòria la faci el bisbe sufragani més antic o el vicari general designat pel capítol catedralici de Tarragona.

16. Per exemple, el concili de 1603, convocat pel vicari general Antoni Gallart, quan l'arquebisbat de Tarragona estava vacant, per examinar l'acció del fiscal que la Cambra Apostòlica de Roma havia enviat per auditar els sotscol·lectors diocesans. Vegeu Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, «Los subcolectores apostólicos en los cabildos catedrales españoles en la segunda mitad del siglo XVI. Funciones y disfunciones», a E. Callado Estela, ed., *Gloria, alabanza y poder: Los cabildos catedrales hispánicos en la época moderna*, Madrid, Sílex, 2002, pp. 21-63.

17. El nombre i les dates dels concilis provincials catalans varien lleugerament segons la bibliografia consultada. A la taula 1 seguim la cronologia proposada per Josep Raventós, que ens sembla la més fiable. Vegeu Josep RAVENTÓS I GIRALT, «Concilis Provincials Tarraconenses. Revisió de la cronologia», a *25 anys de servei episcopal: Miscel·lània Dr. Ramon Torrella i Cascante*, Tarragona / Barcelona, Arquebisbat de Tarragona / Claret, 1993, pp. 179-191.

TAULA I. Cronologia dels concilis provincials catalans (segles XVI- XVIII)

1500-1550 (11)	1551-1600 (15)	1600-1650 (11)	1651-1700 (8)	Segle XVIII (9)
1517	1551	1602	1654	1712
1523	1554	1603	1659	1717
1529	1556	1607	1664	1722
1530	1560	1613	1670	1727
1533	1564	1618	1678	1733
1534	1567	1623	1685	1738
1536	1569	1625	1691	1745
1539	1572	1630	1699	1752
1541	1574	1636		1757
1543	1577	1637		
1546	?	1640		
	1584			
	1587			
	1587			
	1591			
	1598			

Font: Josep RAVENTÓS I GIRALT, *La sinodalitat a Catalunya: Síntesi històrica dels concilis tarraconenses*, Tarragona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós, 2000, pp. 160-162.

1.2. Les intervencions de la Corona

Com es pot explicar que la Corona i la Santa Seu toleressin aquestes reunions? De fet, el nostre desconeixement de les interioritats dels concilis provincials i de les possibles intervencions dels reis o dels papes és molt gran.

La hipòtesi tradicionalment més acceptada és la tributària. Pius IV havia concedit a Felip II el 1560 la capacitat de gravar les rendes eclesiàstiques per mantenir les galeres que lluitaven contra els infidels («subsidi») i Pius V li havia cedit el 1567 una part del delme de cada parròquia per fer front a la rebel·lió de Flandes («excusat»). Però la Santa Seu mai no va autoritzar aquests tributs a perpetuïtat. Cada cinc anys, el rei n'havia de demanar —i negociar— la renovació i, a continuació, havia de signar amb el clergat de cada regne unes «concordies» que fixaven les

circumscripcions, quantitats i terminis de la recaptació. A Catalunya, aquestes concòrdies eren aprovades pels concilis provincials i ratificades amb la signatura del virrei en temps dels Àustria i del mateix rei al segle XVIII.

Segons Josep Maria Marquès, atès que aquests pagaments s'autoritaven durant el concili provincial, el monarca no tenia cap interès a impedir-ne la reunió. La periodicitat quinquennal dels concilis i el fet que el darrer de l'Edat Moderna tingués lloc el 1757 semblen corroborar aquesta idea. Aquell mateix any, el papa Benet XIV accepta la proposta de Ferran VI d'establir un nou tribut al clergat, la «contribució única», i deroga els *millones*, el subsidi i l'excusat.¹⁸ Tanmateix, cal tenir en compte que el projecte de contribució única fracassà i es continuà cobrant el subsidi i l'excusat per diòcesis fins al 1836, però a partir de 1760, segons Navarro Miralles, la recaptació es feia directament sota la gestió de la Hisenda Reial i sense signar concòrdies.¹⁹

Tanmateix, comparteixo la recança de Josep Raventós quan afirma que «això sol no pot explicar el trencament de la tradició sinodal» i que cal també tenir en compte la forta pressió del regalisme.²⁰ El ferri control borbònic de les estructures eclesials, que duu pràcticament a l'extinció dels sínodes diocesans, amb més raó havia d'afectar els concilis provincials. Si, com demanen els paradigmes historiogràfics actuals, entenem l'Estat modern no com un vector unidireccional, sinó com un procés en què sovint la Corona ha de negociar amb múltiples cossos i corporacions autònomes, l'extinció dels concilis provincials catalans no significa només un canvi en el model de la tributació eclesiàstica, sinó també un pas més en la implantació de l'absolutisme monàrquic.

18. J. M. Marquès, ed., *Concilis provincials tarraconenses*, Barcelona, Proa, 1994, p. 37.

19. Luis NAVARRO MIRALLES, «Subsidio de galeras y excusado: una aportación al estudio de la contribución fiscal eclesiástica (1567-1796)», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, I (1981), pp. 21-49. L'article indica l'evolució del repartiment per diòcesis al llarg de l'Edat Moderna i detalla la distribució del pagament a l'arxidiòcesi de Tarragona entre 1791 i 1794.

20. RAVENTÓS I GIRALT, *La sinodalitat*, p. 127.

Comparativament, els mecanismes que se seguïen per recaptar el subsidi i l'excusat a cada corona són encara molt desconeguts. No s'ha investigat com es repartien aquests tributs als regnes d'Aragó o de València. És obvi, però, que no calia reunir-hi concilis provincials per distribuir-los, la qual cosa permet suposar que, si arribava el cas, a Catalunya també haguessin estat possibles mecanismes alternatius de cobrament. Existeixen alguns estudis en aquest sentit a la Corona de Castella, on el rei acordava les quantitats i els terminis de recaptació amb la Congregación del Clero de Castilla, en la qual hi havia un o dos representants de cada capítol catedralici.²¹ Sean Perrone ha mostrat que, en temps de Carles V, la reunió d'aquesta institució no era un mera formalitat, sinó un moment clau en la negociació entre el poder reial i l'Església, en el qual aquesta aconseguí preservar la seva autonomia respecte a la Corona en el control de les finances eclesiàstiques i fins i tot intentà, sense èxit, supeditar l'autorització de la recaptació fiscal a la resolució prèvia dels greuges del clergat.²²

Recentment el professor Camprubí ha posat en relleu els problemes generats per l'edició del concili provincial de 1717, el primer sota Felip V.²³ El concili és convocat pel bisbe de Girona, Miquel Joan de Ta-

21. Tarsicio de AZCONA, «Estado e Iglesia en España a la luz de las asambleas del clero en el siglo XVI», a T. Egidio, ed., *Actas del Congreso Internacional Teresiano*, Salamanca, Ministerio de Cultura / Universidad de Salamanca / Universidad Pontificia de Salamanca, 1983, pp. 297-330; Lucía CARPINTERO AGUADO, «La Congregación del Clero de Castilla en el siglo XVII», tesi doctoral, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, 1993; Lucía CARPINTERO AGUADO, «La congregación del clero de Castilla: un organismo mediatizado por la fiscalidad», a P. Fernández Albaladejo, J. Martínez Millán, V. Pinto Crespo, coords., *Política, religión e Inquisición en la España moderna: Homenaje a Joaquín Pérez Villanueva*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, 1996, pp. 147-168.

22. Sean T. PERRONE, *Charles V and the Castilian Assembly of the Clergy: Negotiations for the Ecclesiastical Subsidy*, Leiden / Boston, Brill, 2008; Sean T. PERRONE, «The Castilian Assembly of the Clergy in the Sixteenth Century», *Parliaments, Estates and Representation*, 18 (1998), pp. 53-70.

23. Xevi CAMPRUBÍ, «El conflicto entre la Iglesia catalana y el rey Felipe V por el derecho de imprenta: la publicación de las Constituciones Tarraconenses (1717-1728)», *Bibliologia*, 16 (2021), pp. 39-67. Vegeu també Josep RAVENTÓS I GIRALT,

verner, filipista convençut, perquè l'arquebisbe de Tarragona, Isidor Bertran, es troba exiliat a causa del seu austriacisme.²⁴ Però el bisbe Taverner no aconsegueix trobar cap impressor que accepti editar les constitucions si no té primer l'autorització expressa del rei. L'episcopat, en canvi, sosté que la publicació de documents purament eclesiàstics no requereix autorització de la Corona. El monarca és consultat i permet editar les constitucions sense cap menció explícita al plàcet reial, però, al mateix temps, ordena esmenar diverses disposicions que considera contràries a les seves regalies. Felip V deixa clara la singularitat d'aquesta autorització i avisa per al futur:

Qualesquier decretos o constituciones que se hizieren en el concilio provincial tarraconense, como también las sinodiales de sus obispos sufragáneos, antes de publicarse e imprimirse se hayan y devan presentar en el mi Consejo a fin de ver y examinar si ay cosa contraria y perjudicial a mis regalías, jurisdicción y derechos reales, o si pueden tener algun otro inconveniente.²⁵

A la dècada següent l'arquebisbe Manuel de Samaniego convoca dos concilis provincials més, el 1722 i el 1727. Quan el 1728 s'editen les constitucions d'aquest darrer, el fiscal de la Reial Audiència denuncia que no s'ha demanat el permís reial i que s'hi prohibeix predicar en castellà, en detriment dels súbdits no catalans del sobirà que treballen a l'Administració o a l'Exèrcit i contravenint les instruccions règies per estendre l'ús del castellà. La Reial Audiència corrobora que es tracta d'una transgressió flagrant de les cèdules del rei, però recomana no s'agrestar els exemplars ja publicats per tal d'evitar l'escàndol.

Llengua catalana i Església després del Decret de Nova Planta (la segona constitució del concili celebrat a Tarragona l'any 1727), 1984, exemplar mecanoscrit conservat a la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona (ref. 194659); malgrat el títol, més restrictiu, aquest treball inclou els primers concilis del segle XVIII.

24. Josep Maria MARQUÈS, «El concili tarraconense de 1717; el procediment», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 39 (1998), pp. 217-233.

25. Citat per CAMPRUBÍ, *El conflicte*, p. 60.

Fet i fet, els concilis provincials de la primera meitat del segle XVIII estan provocant els mateixos problemes que a la segona meitat del segle XVI ja havien dissuadit els arquebisbes de moltes províncies de la Monarquia Hispànica de convocar nous concilis provincials malgrat la normativa tridentina que, en principi, els hi obligava. Per als bisbes és humiliant que la Corona els esmeni la plana i aquesta, al seu torn, no vol conferir-los un poder legislatiu autònom, ni que sigui en l'àmbit purament eclesiàstic. Caldrien estudis més detallats sobre aquests darrers concilis per esbrinar si aquesta disputa, junt amb la qüestió tributària, fou decisiva en la fi de la tradició tarraconense.

1.3. Una composició sorprenent

Quan el 1565 es preparen els primers concilis provincials posttridentins, es discuteix qui tindrà dret a vot. En particular, els capítols catedralicis el reclamen insistentment. La negativa tant dels consellers del rei com del papa és rotunda: només els bisbes i els pocs abats que tinguin jurisdicció episcopal tindran dret a vot. No, en canvi, els altres abats o priors, els degans de capítols i els bisbes amb títol *in partibus infidelium*, ni tan sols els procuradors dels bisbes absents.²⁶ A tot arreu els concilis provincials de l'Edat Moderna són reunions presencials de bisbes. A tot arreu excepte, un cop més, a la Tarraconense:

TAULA 2. Entitats convocades als concilis provincials de 1564, 1587 i 1603

Bisbats (9)	Capítols catedralicis (9)	Monestirs benedictins (13)	Canòniques agustinianes (10)	Altres monestirs (4)
<i>Tarragona</i>	Tarragona	Sant Benet de Bages	<i>Santa Anna de Barcelona</i>	Santa Maria de Poblet (o Cister)
<i>Barcelona</i>	Barcelona	<i>Sant Cugat del Vallès</i>	<i>Sant Jaume de Calaf</i>	Santes Creus (o Cister)

26. FERNÁNDEZ TERRICABRAS, *Felipe II*, pp. 125-129.

<i>Elna</i>	Elna	Sant Feliu de Guíxols	<i>Sant Joan de les Abadesses</i>	Cartoixa de Scala Dei
<i>Girona</i>	Girona	<i>Sant Joan les Fonts</i>	<i>Santa Maria del Camp</i>	Bellpuig de les Avellanès (o Premonstratenc)
<i>Lleida</i>	Lleida	<i>Sant Llorenç Prop Bagà</i>	<i>Santa Maria de l'Estany</i>	
<i>Solsona (+1593)</i>	Solsona (+1593)	<i>Santa Maria de l'O (Alaó)</i>	<i>Santa Maria de Solsona (-1593)</i>	
Tortosa	Tortosa	Santa Maria de Montserrat	<i>Santa Maria de Vilabertran</i>	
<i>Urgell</i>	Urgell	<i>Santa Maria de Serrateix</i>	<i>Sant Pere d'Àger</i>	
<i>Vic</i>	Vic	<i>Sant Pau del Camp</i>	<i>Sant Vicenç de Cardona</i>	
		Sant Pere de Besalú	Sant Vicenç de Roda	
		Sant Pere de Galligants		
		Sant Sadurní de Tavèrnoles		
		Sant Victorià d'Assan		

En *cursiva* estan marcats els càrrecs a presentació del rei, és a dir, en què el monarca triava qui els havia d'ocupar.

Font: Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, «Una institució singular: los concilios provinciales de Tarragona en la Edad Moderna», *Tiempos Modernos. Revista Electrónica de Historia Moderna*, 7, 20 (2010).

Quan toca convocar un concili, l'arquebisbe de Tarragona envia cartes de convocatòria a tots els bisbes i capítols de les seves seus sufragànies, així com a l'abadia d'Àger, el territori de la qual era *nullius diocesis*,²⁷ i,

27. Sobre la seva situació, vegeu Enric MOLINÉ, «Les constitucions sinodals d'Àger i Meià», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 13-2 (1993), pp. 163-169, i Fran-

és clar, al capítol catedralici de Tarragona. La carta especifica que cada bisbe (o el capítol catedralici en cas de seu vacant) ha de reenviar la citació a altres «abats, priors i altres persones de la vostra diòcesi que deuen venir als concilis provincials tarraconenses».²⁸ Es tracta dels representants de diversos ordes monàstics: els benedictins, els cistercencs i els canonges regulars de Sant Agustí, que eren els més importants, però també, al segle XVI, la cartoixa de Scala Dei i el monestir de Bellpuig de les Avellanes, de l'orde premonstratenc.

Els concilis provincials catalans, doncs, es configuren com una assemblea de bisbes, canonges i superiors dels ordes monàstics. En contrapartida, no deixa de ser sorprenent l'absència dels ordes mendicants fundats a partir del segle XIII, alguns també de molt influents, com els franciscans, els dominics, els mercedaris o els carmelites. I no hi són, és clar, els ordes fundats al segle XVI, com, entre d'altres, els jesuïtes i els caputxins. L'origen de la institució, en plena Edat Mitjana, condiona la seva composició per segles. Per això tampoc no té representació el nombre i plural baix clergat secular, que a Catalunya, en l'àmbit urbà, sovint s'organitzava en corporacions de beneficiats;²⁹ en la mentalitat jeràrquica de l'Església de l'època, se sobreentenia que el bisbe de la diòcesi representava tot el clergat sota les seves ordres, igual que l'abat representava tots els monjos de la seva abadia, àdhuc dels priorats que en depenien.

1.4. Sobre la potencialitat política dels concilis provincials

Malgrat el nostre desconeixement sobre els concilis provincials, el que hem dit fins ara permet, d'entrada, formular dues hipòtesis. La primera

cesc FITÉ I LLEVOT, «Les constitucions sinodals medievals de Sant Pere d'Àger», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 26 (2018), pp. 263-342.

28. Així ho diu, textualment, la convocatòria de 1584: Arxiu Històric de l'Arquebisbat de Tarragona, Província Eclesiàstica, 19, f. 2v.

29. Sobre aquestes societats, que són una altra institució clerical fonamental i molt desconeguda, vegeu el treball de Joaquim M. Puigvert en aquest mateix volum.

és que el concili tarraconense és una institució peculiar en l'Occident catòlic, tant per la seva freqüència com per la seva composició. Tot i que aprova autèntiques «constitucions provincials», reconegudes com a legislació vàlida a tota la província eclesiàstica tarraconense,³⁰ a diferència dels concilis que es reuneixen esporàdicament en altres províncies eclesiàstiques no està format només per bisbes. Sembla més un organisme estamental —salvant, com hem indicat, l'absència del baix clergat secular i d'una part molt important del clergat regular—, però tampoc en aquesta categoria és fàcil trobar un exemple equivalent.

A títol comparatiu, a la Congregación del Clero de Castilla, com hem dit, només hi participaven els síndics dels capítols catedralicis, però no els bisbes, que a partir de 1505 van deixar d'assistir-hi, ni els ordes monàstics. Entre 1592 i 1741 la Congregación va mantenir un procurador general a la Cort per vetllar pel compliment dels acords assolits, defensar els interessos i la immunitat de l'estat eclesiàstic davant de qualsevol extralimitació de la Corona i fins i tot litigar davant la Nunciatura. Malgrat tot, la Congregación de Castilla perd força a finals del segle XVII i deixa de reunir-se a mitjan segle XVIII —és a dir, al mateix temps que deixen de convocar-se els concilis provincials catalans— perquè la Corona i molts capítols prefereixen negociar separatament els imports de les contribucions.³¹

L'Assemblea del Clergat de França, que és una institució més coneguda, es reunia amb una composició extensa tots els anys acabats en 5 i amb una de més reduïda els anys acabats en 0. Com a Catalunya, tam-

30. A tall d'exemple, el doctor en Dret Canònic i rector de la parròquia de Santa Maria del Pi de Barcelona entre 1684 i 1721, Joan Tolleuda, utilitza diverses vegades en el seu dietari les constitucions provincials tarraconenses per decidir sobre determinades qüestions controvertides, com ara a qui correspon administrar el viàtic o cobrar els drets de sepultura, com s'ha de registrar la comunió obligatòria dels fidels per Pasqua, etc. Arxiu de la Parròquia de Santa Maria del Pi (Barcelona), *Consueta Rectoris De Pinu*, f. 18, 24, 39... Agraïxo al conservador de la basílica, Jordi Sacasas, les indicacions sobre aquest interessant document.

31. Sean T. PERRONE, «The Procurator General of the Castilian Assembly of the Clergy, 1592-1741», *The Catholic Historical Review*, 91-I (2005), pp. 26-59.

bé l'Assemblea havia de fixar la contribució del clergat al fisc reial³² i podia determinar normes religioses, però, a més, pel que sabem fins ara, entrava molt més obertament en qüestions polítiques —per exemple, la relació entre la Corona i el papat— que els concilis tarraconenses. No hi havia una presidència fixa i assistien a l'Assemblea quatre diputats de cada província eclesiàstica francesa triats pel clergat, dels quals dos havien de ser arquebisbes o bisbes i dos, clergues ordenats *in sacris*. Per tant, hi solien participar només una trentena dels aproximadament cent trenta bisbes que hi havia a la França del segle XVII. Es tracta d'una composició molt diferent de la del braç eclesiàstic dels estats generals.³³

La segona hipòtesi que volem plantejar rau, precisament, en la gran correspondència entre la llista d'assistents als concilis provincials i els membres del braç eclesiàstic de les Corts catalanes. Tots els bisbes i els capítols catedralicis eren convocats als uns i a les altres, i els ordes mendicants o els de fundació posterior eren exclosos de totes dues institucions. L'abat de Bellpuig de les Avellanes, premonstratenc, i el prior de Scala Dei, cartoixà, participaven en ambdues, així com els abats cistercencs de Poblet i Santes Creus.

En canvi, el prior de Catalunya de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, és a dir, un orde militar, assistia a les Corts, però no als concilis provincials. Sense estar-ne segurs, sembla que aquest pot ser també el cas de l'abat cistercenc de Lavaix, que, com a mínim, no apareix convocat als concilis provincials de 1564, 1587 i 1603, però sí a les Corts de 1585 i 1599.³⁴ Quant als abats i priors benedictins, caldria un estudi minuciós,

32. José Ignacio FORTEA PÉREZ, «El clero y el fisco regio. Un ensayo comparativo entre los reinos de Francia y de Castilla en el siglo XVI», a C. Borreguero *et al.*, eds., *Piedra a piedra: la construcción de la historia moderna a la sombra de las catedrales*, Burgos, Fundación Española de Historia Moderna / Universidad de Burgos, 2022, pp. 179-230. També els compara Sean T. PERRONE, «Assemblies of the clergy in Early Modern Europe», *Parliaments, Estates & Representation*, 22-I (2002), pp. 45-56.

33. Pierre BLET, *Le Clergé du Grand Siècle en ses assemblées (1615-1715)*, París, Éditions du Cerf, 1995.

34. Prenc les dades d'Eva Serra i Puig, coord., *Cort General de Montsó (1585), Montsó-Binèfar. Procés familiar del braç eclesiàstic*, Barcelona, Generalitat de Catalu-

cas per cas, per veure si hi havia criteris diferents a totes dues institucions sobre la presència i sobre la procuració en cas d'absència. Fos com fos, la presència benedictina era molt significativa tant a les Corts com als concilis provincials.

Se sap que la reunió de les Corts catalanes es va anar fent cada cop menys freqüent sota els Àustria i que en tot el segle XVII només hi va haver les de 1626-1632. Tanmateix, la historiografia més recent insisteix que aquesta rarefacció no va bloquejar el sistema institucional català i para atenció a altres institucions que, per dir-ho ràpidament, haurien exercit cert paper de suplència, com la Junta de Braços, el Consell de Cent barceloní en el cas del braç reial o les reunions del braç militar, en les seves diverses accepcions.³⁵ Per això, tot i que és molt difícil accedir a la interioritat dels debats entre els clergues, convindria preguntar-se si les reunions dels concilis provincials van exercir també un paper de suplència política. Al cap i a la fi, tot i que les Corts no eren convocades, *grosso modo* quasi tots els membres del braç eclesiàstic continuaven reunint-se pel seu compte cada cinc anys.

Cal tenir en compte un altre fet distintiu del braç eclesiàstic. Els bisbes de Catalunya (des de 1523), els abats de les canòniques regulars agustinianes i els de la gran majoria dels monestirs benedictins eren nomenats pel papa a presentació del rei, que era qui en realitat triava l'eclesiàstic designat. A la taula 2 els hem marcat en negreta i podem

nya, 2003, i de Ricard TORRA PRAT, «Introducció», a Serra i Puig, coord., *Cort General de Barcelona (1599). Procés familiar del braç eclesiàstic*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Departament de Justícia, en premsa. Agraeixo al Dr. Torra que m'hagi deixat consultar el seu text. Sobre els criteris d'assistència a les Corts, vegeu Víctor FERRO, *El dret públic català: Les institucions de Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo, 1987, pp. 193-194; Josep Maria BRINGUÉ I PORTELLA, «Introducció», a E. Serra i Puig, coord., *Cort General*, pp. v-VIII. També estan publicades les actes del braç eclesiàstic de la Cort de 1705; Serra i Puig, coord., *Cort General de Barcelona (1705-1706). Procés familiar del Braç Eclesiàstic*.

35. Eduard MARTÍ FRAGA, *La classe dirigent catalana: Els membres de la Conferència dels Tres Comuns i del Braç Militar (1697-1714)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2009.

veure que, de les quaranta-cinc entitats convocades, vint-i-nou pertanyien al Patronat Reial i setze, no. Tot i que encara sabem molt poc dels mecanismes del Patronat Reial a Catalunya, podríem aventurar que les habituals disputes entre bisbes i canonges, que en l'àmbit diocesà sovint s'expliquen com una forma de lluita entre oligarquies locals i poders forasters tenien, a més, en convocar-se els concilis provincials, unes motivacions polítiques.³⁶

En aquest sentit, tenim un cert coneixement del contingut eclesiàstic de les constitucions tarraconenses (mesures sobre la litúrgia, sobre el capteniment del clergat, etc.) gràcies a les obres de Josep Maria Marquès i de Josep Raventós. L'aspecte millor conegut és el relatiu a la llengua, gràcies a l'anàlisi de Modest Prats. Tot i el prestigi social del castellà, els concilis reiteren diverses vegades, fins i tot al segle XVIII, que la llengua de la predicació, del catecisme i d'altres sessions de doctrina cristiana ha de ser el català per garantir la comprensió dels fidels.³⁷ En canvi, sabem molt poc de les maniobres polítiques que, potser, van condicionar el desenvolupament dels concilis, tot i que és raonable pensar que els pares conciliars no devien ser aliens a l'evolució política general no només en el moment d'aprovar els impostos eclesiàstics. Això es fa evident, com a mínim, en els períodes de més tensió social.

Per exemple, la correspondència entre l'arquebisbe de Tarragona, Antonio Pérez, i el virrei, el duc de Cardona, permet seguir la tramitació de la concòrdia per al subsidi i l'excusat que el concili provincial de

36. Sobre els capítols catalans, vegeu Antoni JORDÀ FERNÁNDEZ, *Església i poder a la Catalunya del segle XVII: La seu de Tarragona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993; Montserrat JIMÉNEZ SUREDA, *L'Església catalana sota la monarquia dels Borbons. La catedral de Girona en el segle XVIII*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999; Julia CONESA SORIANO, *Entre l'Église et la Ville: Pouvoirs et réseaux des chanoines de Barcelone (1472-1516)*, Madrid, Casa de Velázquez, 2020.

37. Modest PRATS, *Política lingüística*. Sobre la repercussió efectiva de la predicació, vegeu Antoni SIMON I TARRÉS, *Llengua i política a la Catalunya del segle XVII: Alexandre Ros i Gomar (1604-1656)*, Catarroja, Afers, 2016, pp. 53-71.

1636 havia d'autoritzar.³⁸ No oblidem el context d'aquella dècada: descontentament institucional amb el rei i amb el *valido* Olivares, carestia econòmica, augment de la pressió fiscal per sostenir la guerra amb França i arribada de tropes reials a Catalunya, que amb el seu comportament exacerben encara més la crispació popular. El clergat català, a més, estava especialment alterat per les exaccions arran de la dècima que el papa Urbà VIII havia acceptat fer-los pagar el 1632 a instàncies del rei.³⁹ En aquesta situació, l'arquebisbe o bé no va saber desbrossar el terreny abans de la convocatòria, o bé va intentar jugar un paper mitjancer que li venia gran.⁴⁰

De les seves cartes es dedueix que les catedrals arribaren el febrer de 1636 a la reunió de Tarragona amb una estratègia coordinada per disminuir les càrregues fiscals a la qual se sumaren diversos monestirs. El virrei i l'arquebisbe esperaven una renovació rutinària de les concòrdies anteriors, però es van trobar amb les dures exigències del clergat: que no es cobrés l'excusat del període 1633-1636 —que encara no s'havia recaptat—, que les quotes que per diverses raons no poguessin ser cobrades no recaiguessin sobre la resta del clergat i, sobretot, que es tornessin a taxar tots els beneficis eclesiàstics. En efecte, la tributació es feia seguint encara els valors de referència fixats el 1573-1575, però des d'aleshores molts beneficis havien perdut part dels seus fruits, mentre que els fundats posteriorment no havien de contribuir.

Ni l'arquebisbe ni el representant del virrei, que era el prior de l'església col·legial de Santa Anna de Barcelona, Josep Claresvalls, foren capaços de convèncer o desarticlar aquesta oposició. Tots dos escrivi-

38. Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó (ACA, CA), llig. 280, núm. 38. El concili de 1636 també és conegut pels debats sobre l'ús del castellà en la predicació. Vegeu Antoni SIMON I TARRÉS, *Els orígens ideològics de la Revolució Catalana de 1640*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, pp. 107-114.

39. Antoni SIMON I TARRÉS, *Pau Claris, líder d'una classe revolucionària*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, pp. 95 i, en general, 68-79. JORDÀ FERNÁNDEZ, *Església*, pp. 17-36.

40. Tot i ser un prelat amb experiència: havia estat bisbe d'Urgell (1627-33) i de Lleida (1633) abans d'esdevenir arquebisbe de Tarragona fins a la seva mort (1633-1637).

ren al duc perquè instés els bisbes i abats absents al concili a acudir-hi en benefici de la Corona, per tal de guanyar vots favorables. Finalment, el virrei demanà a Pérez suspendre les sessions i traslladar-les a Girona, d'on ell no podia marxar perquè s'hi trobava dirigint les operacions militars a la frontera. L'arquebisbe, incapaç d'imposar una maniobra que evidenciaria tan descaradament el control del monarca, cercà una solució intermèdia: posposà temporalment el concili, però mantenint la seva represa a Tarragona.⁴¹

Seguint les instruccions que arribaven del Consell d'Aragó i del Consell de la Croada, el duc de Cardona designà un nou representant a les sessions que van tenir lloc el maig de 1636: el batlle general, Lluís de Montsuar. La designació d'un oficial reial de primer nivell que, a més, era un seglar, mostrava amb claredat les intencions del monarca. Les pressions de Montsuar milloraren les condicions per a la Hisenda Reial, però sense obtenir tot el que el virrei esperava.⁴²

Val a dir que el 1636 el president de la Diputació del General era l'abat benedictí d'Amer Miquel d'Alentorn, que l'any següent faria imprimir i difondre un memorial dirigit a Felip IV en què denunciava les malvestats comeses per les tropes reials contra la població i el caràcter anticonstitucional de diverses mesures adoptades per Olivares. I no és irrellevant saber que el representant del capítol d'Urgell al concili provincial era el canonge Pau Claris, ja aleshores figura política preeminent, que lideraria la revolució de 1640 contra Felip IV. Des de 1621 Claris residia gairebé sempre a Barcelona, des d'on feia les gestions que el seu capítol li encomanava, entre les quals, precisament, n'hi havia moltes de relatives al subsidi i a l'excusat.⁴³

41. Quan l'arquebisbe ordenà inspeccionar els arxius per trobar algun precedent de suspensió del concili i copiar-ne la fórmula, només en trobà un: el de l'arquebisbe Loaces, el 1564! ACA, CA, llig. 280, núm. 24/3.

42. La crispació per motius fiscals reapareixeria als concilis de 1637 i 1640. Sobre aquest darrer, vegeu Josep Maria MADURELL MARIMON, «El Concilio Tarraconense de 1640», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 21 (1948), pp. 121-138.

43. SIMON I TARRÉS, *Pau Claris*, pp. 89-95 i, sobre Alentorn, pp. 74-75.

2. *La Congregació Claustral Tarraconense i Cesaraugustana*

Al segle XII havia nascut a Europa el moviment congregacional benedictí, que buscava agrupar en una mena de superestructura els diversos monestirs de l'orde, fins aleshores pràcticament independents. Seguint aquesta iniciativa, el IV Concili Laterà (1215) ordenà que a cada província eclesiàstica es convoqués cada tres anys un capítol amb els superiors de tots els monestirs benedictins. Aquest degué ser l'origen, encara poc conegut, de la Congregació Tarraconense, que reuní els cenobis de l'orde de Sant Benet de la província eclesiàstica dirigida pels arquebisbes de Tarragona. El 1338, quan la diòcesi de Saragossa s'erigí en arquebisbat, passà a dir-se Tarraconense i Cesaraugustana. El capítol, ultra dictar normes relatives a la vida monàstica, designava uns visitadors que havien d'inspeccionar i corregir els possibles abusos a tots els monestirs masculins i femenins durant el trienni. Els presidents i els visitadors eren diferents per a cadascuna de les dues províncies eclesiàstiques reunides en la Congregació.

En començar l'Edat Moderna i malgrat els estralls causats per la pesta i les guerres remences, la Congregació reunia encara una trentena de monestirs de Navarra, Aragó i Catalunya. Alguns tenien un pes polític, econòmic, cultural i jurisdiccional molt important, com ara, pel que fa al Principat, Ripoll, Sant Cugat, Banyoles, Besalú o Sant Pau del Camp, entre els masculins, i Sant Pere de les Puelles (Barcelona) o Sant Daniel de Girona, entre els femenins.

A tot Europa, durant la Baixa Edat Mitjana els ordes religiosos foren sacsejats per l'aparició dels moviments dits observants: corrents interns que lamentaven haver perdut l'esperit i el rigor de vida fundacionals i haver atenuat el compliment de les regles primitives mitjançant «mitigacions» aprovades per la Santa Seu i/o pels superiors de cada institut. Reclamaven, doncs, el retorn a l'«observança» primigènia. Als diferents ordes, la divisió entre els claustrals o conventuals i els observants donà lloc a evolucions i desenllaços diversos segons els casos. En alguns, els observants aconseguiren imposar noves normes per al conjunt de l'orde, fet que va portar a la desaparició dels claustrals. En d'al-

tres, la convivència entre els dos moviments resultà impossible i conduí a la segregació en dos ordes diferents, cadascun amb les seves institucions i superiors.⁴⁴

Al tombant del segle xv, un dels trets definidors de la política eclesiàstica dels Reis Catòlics va ser el suport decidit i constant als moviments observants, també a l'orde de Sant Benet. Ferran II aconseguí que Montserrat fos transferida a la Congregació de Valladolid, que era observant, per una butlla del papa Alexandre VI. L'estiu de 1493 catorze monjos vallisoletans prengueren possessió del monestir i elegiren prior el cèlebre García Jiménez de Cisneros, germà del totpoderós cardenal que dirigia la política religiosa de la monarquia.⁴⁵ Gràcies a ell, l'abadia es convertí en un centre espiritual d'expansió de la *devotio moderna* i restà sotmesa a una observança més estricta: clausura perpètua, oració metòdica, prohibició d'abats comendataris, priors biennals —abats triennals a partir de 1497—, ascetisme i més vida comunitària... Però al preu de la dispersió de la comunitat anterior i de contínues disputes internes des d'aleshores i durant dècades entre els monjos provinents de la Corona de Castella i els naturals de Catalunya.

Traspassada Santa Maria de Montserrat a l'observança, el rei desplega una campanya coactiva molt sostinguda en el temps perquè altres comunitats seguissin el seu exemple. Era la mateixa política que es va aplicar simultàniament a Galícia i a Castella i que va conduir a l'absorció total de les antigues congregacions benedictines compostel·lana i toledana per la de San Benito de Valladolid.⁴⁶ Però a la Corona d'Aragó no assolí el mateix resultat.

44. Per al cas hispànic, vegeu José GARCÍA ORO, «Conventualismo y observancia. La reforma de las órdenes religiosas en los siglos xv y xvi», a R. García-Villoslada, ed., *Historia de la Iglesia en España*, Madrid, BAC, 1980, t. III-I, pp. 211-349.

45. García M. COLOMBÁS, «Documentos sobre la sujeción del monasterio de Montserrat al de San Benito de Valladolid», *Analecta Montserratensia*, 8 (1954-55), pp. 91-124.

46. Ernest ZARAGOZA PASCUAL, «Fernando el Católico y la reforma de los benedictinos y benedictinas españoles (1474-1516)», *Anuario de Historia de la Iglesia*, 26 (2017), pp. 157-184.

A Catalunya, tres abats successius de Montserrat, personalitats de gran altura espiritual (García de Cisneros, Pere Muñoz i Pere de Burgos), van ser nomenats per la Santa Seu,⁴⁷ a petició del rei, visitadors apostòlics dels monestirs claustrals. De fet, durant el regnat de Ferran II aquests cenobis estigueren sotmesos a la pràctica a una dualitat de jurisdiccions: la pròpia ordinària i la dels visitadors montserratins. Tanmateix, mai no es materialitzà llur transferència a l'observança dels claustrals, tret de tres casos molt concrets: Santa Cecília de Montserrat (1504) i Sant Genís de les Fonts (1507) se subjectaren a l'abadia de Montserrat, i l'abadia de Sant Feliu de Guíxols acceptà els visitadors (1510), preludi del seu pas a la congregació de Valladolid el 1521. La tenaç oposició dels claustrals als monjos «intrusos»⁴⁸ va ser organitzada des dels mateixos capítols triennals de la congregació i, quan va caldre, amb la convocatòria de «parlaments generals», la reunió de tots els abats claustrals entre capítols, que tenia la mateixa autoritat que aquests.

També la branca femenina va ser sotmesa a fortes tensions, en el marc de l'ambiciós programa de reforma dissenyat pels Reis Catòlics per a tot el clergat femení català amb el permís d'Alexandre VI. Les visites exteriors, completament alienes al funcionament ordinari de cada orde, no deixaren de suscitar resistències entre les benedictines, les

47. Coneixem bé el suport a aquestes reformes tant d'Alexandre VI com del mateix Juli II, que havia estat abat comendatari de Montserrat, gràcies als estudis d'Álvaro FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA MIRALLES, *Alejandro VI y los Reyes Católicos: Relaciones político-eclesiásticas (1492-1503)*, Roma, Pontificia Universitat Lateranense, 2005, pp. 605-610; Álvaro FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA, *El roble y la Corona: El ascenso de Julio II y la monarquía hispánica (1471-1504)*, Granada, Universidad de Granada, 2021, pp. 395-398; Álvaro FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA, «Las reformas monásticas de Fernando II durante la crisis sucesoria (1504-1507): continuidad y transformaciones», *Studia Monastica*, 63-II (2021), pp. 303-330.

48. Ernest ZARAGOZA PASCUAL, *Història de la Congregació Benedictina Claustral Tarraconense (1215-1835)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, p. 80, esp. pp. 70-91; IDEM, *Catàleg dels monestirs catalans*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997. Vegeu també Antoni M. TOBELLA, «Cronologia dels Capítols de la Congregació Claustral Tarraconense i Cesaraugustana (primera part: 1219-1661)», *Analecta Montserratensia*, 10 (1964), pp. 221-398.

cistercenques i les clarisses, en particular a Barcelona. En aquests casos, però, la mà dura dels visitadors provocà als monestirs barcelonins l'acceptació de constitucions de reforma imposades per ells.⁴⁹

Deixant ara de banda el regnat de Carles V, perquè la seva política religiosa no és gaire coneguda, Felip II tornà a la càrrega amb molta més força encara per imposar arreu l'observança. Les seves mesures ex-peditives menaren a la desaparició de diversos ordes claustrals tant a la Corona de Castella com a la d'Aragó, i a l'annexió dels seus edificis i béns per les branques observants. A Catalunya, per exemple, són coneguts els casos dels franciscans i les clarisses conventuals o dels agustins.⁵⁰

La Congregació Claustral benedictina no escapà als ulls escrutadors de la Corona. A la dècada de 1560 arribaren a la Cort denúncies contra ella semblants a les presentades contra altres religiosos claustrals. Així, un memorial d'autor desconegut, enviat a Felip II poc després de la fi del Concili de Trento, deia sobre Catalunya:

[...] la principal religión claustral, y más aseglarada, y que más raíces ha echado en la libertad y claustra [...] es la de los frayles y monjes benitos, y es tanto que casi no queda en ellos sino un rastro y sombra de religión, porque el hábito casi es común con el de los seglares, tienen proprio y oficios y beneficios, sus abadías son patronados de Vuestra Majestad y hasta aquí se solían proveer de seglares y ahora se proveen a hombres que toman el hábito por sola la renta.

L'autor reconeix, però, que serà difícil imposar les constitucions observants i assenyalava diversos inconvenients jurídics, però també al-

49. Tarsicio de AZCONA, «Reforma de religiosas benedictinas y cistercienses de Cataluña en tiempo de los Reyes Católicos», *Studia Monastica*, 9-1 (1967), pp. 75-165.

50. Gonzalo FERNÁNDEZ-GALLARDO, «La supresión de los Franciscanos Conventuales en la Corona de Aragón», *Archivo Ibero-Americano*, 60 (2000), pp. 217-241. Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, «La anexión de los franciscanos conventuales de Cataluña a la observancia (1567)», a G. Fernández-Gallardo, ed., *Los franciscanos conventuales en España. II Congreso Internacional sobre el Franciscanismo en la Península Ibérica*, Madrid, AHEF, 2006, pp. 373-388. Carlos ALONSO, *La reforma tridentina en la provincia agustiniana de la Corona de Aragón (1568-1586)*, Valladolid, Estudio Agustiniiano, 1984.

guns de socials i polítics, entre els quals hi ha que els cavallers rics ja no podran enviar els fills a aquests monestirs o que el rei i el papa hauran de renunciar al dret a nomenar diversos oficials. Considera que seria millor prohibir l'admissió de novicis, per així anar extingint la Congregació, i destinar els recursos a altres institucions més profitoses (seminaris, universitats, hospitals, monestirs femenins reformats, etc.).⁵¹

Les iniciatives del rei topen un cop més amb la resistència dels monjos i la dels canonges regulars de Sant Agustí, que també es veuen amenaçats. L'abat de Sant Cugat, Lluís de Cervelló, dirigeix aquesta oposició tant a Catalunya com a Roma, on viatja per intentar obtenir el favor de Pius V. Gràcies a les seves gestions, el 10 de febrer de 1568 el cardenal Alessandrino, nebot del papa, escriu al nunci a Madrid per lamentar que diversos bisbes ultrapassen llurs atribucions en la reforma dels monestirs benedictins i ordenar-los que actuïn en col·laboració amb el president i els visitadors de la Congregació Claustral. Roma prohibeix expressament tot intent de suprimir o de transferir abadies a altres congregacions, en particular a la de Valladolid.⁵²

El projecte reial de reforma de la Congregació redactat el 1569 pel vicecanceller del Consell d'Aragó, Bernardo de Bolea, descarta tant imposar una regla més rígida als monjos com transferir-los a la congregació observant de Valladolid, perquè, diu, els religiosos fugirien i el rei hauria de reemplaçar-los per monjos castellans, que serien mal rebuts.⁵³ A més, amb l'observança caldria instaurar l'elecció triennal dels abats per les seves comunitats i la comunitat de béns entre els monjos i l'abat:

51. AGS, Patronat Reial, 23, núm. 225.

52. Arxiu Apostòlic Vaticà, Secretaria d'Estat – Espanya, 6-I, f. 202.

53. És el que succeïa al si de l'abadia de Montserrat, on les tensions entre els dos grups deriven en disturbis almenys el 1585 i el 1640. Vegeu Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, «Reforma i obediència: actituds institucionals durant la visita del monestir de Montserrat (1583-1586)», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 13-II (1993), pp. 171-180; Josep SANABRE, «Les repercussions de la Guerra dels Segadors en el monestir de Montserrat», *Analecta Montserratensia*, 9 (1962), pp. 103-134; Eulàlia MIRALLES JORI: «Identitat i pillatge a Montserrat, a la fi del segle XVI», a V. Escartí, J. Roca, *Identitats i violències. Documentació i Literatura*, València, Afers, 2021, pp. 473-500.

Y, por consiguiente, vendria Vuestra Magestad a perder sus patronazgos, lo qual, allende que seria en perjuizio notable de sus reales preheminen-
cias, daria un unibersal descontentamiento a quantos ay en estos reynos, porque faltando los dichos abbadiados [...] no tendría la gente honrada de allí con qué sustentarse, ni V. Magd. con qué sustentarlos, y assi no habria hombre dellos que quisiere más estudiar ni seguir a V. Magd., de donde resultaria total perdición de dichas provincias.⁵⁴

Bolea, com es veu, coneix bé la importància del patronat de la Corona sobre la Congregació en un territori on el rei no disposa de gaires oficis per fer mercès.

Tantes giragonses sobre la reforma dels benedictins claustrals cristallitzen al final del regnat de Felip II. El 1586 el papa Sixt V encomana a quatre eclesiàstics proposats pel rei visitar tots els monestirs benedictins i les canòniques regulars de Sant Agustí a Catalunya. Els visitadors reben instruccions precises del monarca i ordres de consultar les seves decisions amb el virrei. Els informes dels visitadors, que serviran per elevar una proposta règia a Roma, descriuen moltes mancances religioses i, en diversos monestirs, comunitats petites i amb poques rendes, però, com diu Núria Sales, «sense que la quasi-extinció de les comunitats impedís que cada monestir benedictí fos senyor d'una o dues o tres dotzenes de pobles i llogarrets», àdhuc de viles d'importància.⁵⁵

Finalment, l'1 d'agost de 1592 Climent VIII promulga la butlla *Sacer et religiosos monachorum status* per imposar a la Congregació Claustral noves normes sobre pràcticament tots els aspectes de la vida comunitària: abstinència, dejuni, silenci, celebració d'oficis... Els priors i els abats estan obligats a residir al seu monestir. A més, els monestirs de Cuixà, Arles, Sureda, Canigó, Camprodon, Fluvià i Gerri, que fins aleshores formaven part de congregacions franceses, hi són incorporats.⁵⁶

54. AGS, E, 333, s.f., memorial del vicecanceller, 22 de setembre de 1569.

55. Núria SALES, *Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII)*, Barcelona, Edicions 62, 1989, p. 47.

56. Ramir AUGÉ, «La butlla de Climent VIII per a la reforma de la Congregació Claustral Tarraconense», *Catalonia Monastica*, 2 (1929), pp. 259-383.

Les peticions de Felip II, però, van més enllà: la reforma, tan llargament madurada, ha de servir per reordenar la cartografia eclesiàstica catalana.⁵⁷ Se suprimeixen les comunitats més pobres i petites i els recursos es concentren en alguns establiments que sobreviuen o en noves institucions de regust clarament contrareformista: el nou seminari diocesà d'Urgell; alguns convents regulars on viuen predicadors que recorren les muntanyes; el col·legi de Sant Benet, fundat aleshores perquè joves benedictins puguin estudiar a la Universitat de Lleida... Molt especialment, aquestes rendes han de servir per crear la diòcesi de Solsona i dotar decorosament el seu bisbe i el nou capítol catedralici (els canonges abans regulars de la col·legial de Santa Maria de Solsona, ara esdevinguda catedral). Entre el mes d'agost de 1592 i l'erecció del bisbat de Solsona, el 19 de juliol de 1593, el papa signa més de vint butlles sobre aquests canvis, les despeses d'expedició de les quals van costar unes vint mil lliures a l'erari regi.

Vet aquí, doncs, la peculiaritat d'aquesta institució: una congregació claustral catalanoaragonesa perviu en acabar el segle XVI i, especialment, a la fi d'un regnat que ha vist en gairebé tots els ordes religiosos la substitució de la conventualitat per l'observança i l'assimilació del clergat regular de Navarra i de la Corona d'Aragó a estructures institucionals de faïç castellana. La Congregació Claustral Tarraconense i Cesaugustana subsistí fins a la desamortització de 1835, reunint els seus capítols cada tres anys, excepte en períodes de guerra. Val a dir, és clar, que així la Corona també conservà els seus drets de patronat i la capacitat de designar un nombre important d'eclesiàstics en aquesta densa xarxa monàstica de la Catalunya Vella. Falten encara recerques⁵⁸ per sa-

57. Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, «Catalunya, “frontera d'heretges”. Reformes monàstiques i reorganització dels recursos eclesiàstics catalans per Felip II», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 18-I (1998), pp. 547-556.

58. Tanmateix, en els darreres anys han sortit a la llum monografies molt interessants que forneixen models d'estudi, com ara les de Xavier SOLÀ I COLOMER, *El monestir de Santa Maria d'Amer a l'època moderna: religió, cultura i poder. De la reforma benedictina a la vigília de les desamortitzacions (1592-1835)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2010; Enric MOLINÉ I COLL, *Els últims dos-cents anys del monestir de Gerri*

ber quines van ser les relacions entre la Congregació i la Corona o altres institucions, especialment en els moments polítics de tensió que coneixen els segles XVII i XVIII i si els intents d'annexionar els monestirs claustrals a la congregació observant de San Benito de Valladolid es van reproduir més enllà del 1592; per exemple, en el moment de la fundació de la congregació cistercenca de la Corona d'Aragó, el 1616.⁵⁹

3. *Conclusions*

Podem suposar que els concilis provincials, més enllà del seu rol indubtable en l'aplicació de les reformes religioses posttridentines, han tingut un paper polític com a organisme estamental del clergat, malgrat l'absència d'una part dels ordes religiosos i del baix clergat secular. Fins i tot es podria investigar la hipòtesi que van exercir un paper de suplència del braç eclesiàstic de les Corts.

Això, però, no implica pensar en una acció política continuada i coherent del clergat català. En primer lloc, perquè en el braç eclesiàstic conviuen membres nomenats a presentació del rei amb altres de designats per les seves corporacions. En segon lloc, perquè la relació de forces polítiques evoluciona al llarg de l'Edat Moderna. La comparació entre alguns concilis que hem presentat sumàriament ho mostra bé. L'actitud prepotent del monarca i dels seus enviats durant els concilis de 1564-1566 o 1717, imposant sense embuts la seva autoritat al clergat

(1631-1835), Tremp, Garsineu, 1998. A despit que els monestirs estudiats no eren claustrals, valdran també com a exemples les tesis de Francesc Serra sobre el priorat de Sant Benet de Bages, que estava sotmès a Montserrat i, doncs, a la congregació de Valladolid, i de Marta Cusó sobre l'abadia cistercenca de Vallbona: Francesc SERRA I SELLA-RÉS, *Sant Benet de Bages: Època montserratina (1593-1835)*, Sant Vicenç de Castellet, Farell, 2006; Marta CUSÓ SERRA, «Un monestir cistercenc femení català durant el primer segle borbònic espanyol. Santa Maria de Vallbona (1701-1802)», tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2009.

59. Alexandre MASOLIVER, *Origen y primeros años (1616-1634) de la Congregación Cisterciense de la Corona de Aragón: Síntesis histórica y documentos*, l'Espluga de Francolí, Abadia de Poblet, 1973.

en general i a l'episcopat en particular, contrasta amb el fracàs de les pretensions del virrei i les vacil·lacions de l'arquebisbe el 1636, incapaç de fer front a un fort moviment de contestació interna.

Encara menys sabem si la Congregació Claustral Tarraconense i Cesaraugustana benedictina va voler influir en la vida política del país. Sí que consta, però, que els superiors d'una xarxa de monestirs estesa per tota la Catalunya Vella, amb senyoria sobre molts pobles i viles del país i fortes connexions clientelars amb les principals famílies catalanes i amb el Patronat Reial, s'hi reunien cada tres anys i ho continuaren fent fins al segle XIX.

4. *Una crida historiogràfica*

Si el lector o la lectora ha tingut la paciència d'arribar al final d'aquest article, haurà vist que hi predominen les preguntes sense resposta i les hipòtesis no verificades. Haurà comprovat també que bona part de l'aparell crític remet a obres d'una generació d'eclesiàstics, historiadors de primer nivell, que, seguint la prestigiosa empremta de Miquel Batllori o del cardenal Albareda, han preservat un coneixement especialitzat i, malgrat el seu estat, aconfessional sobre aquest període de l'Església catalana: Joan Bada (1939-2017), a qui tant dec, en primer lloc; però també Josep Maria Marquès (1939-2007), Joan Busquets (1934-2018), Josep Raventós (1929-2020), Enric Moliné (1933-2021), Antoni Pladevall (n. 1934) o, en els ordes religiosos, Josep Maria Benítez (n. 1937), Joan Florensa (n. 1930), Gabriel Beltrán (1928-1998), Alexandre Masoliver (1934-2019) i Ernest Zaragoza Pascual (n. 1944), sense ànim de ser exhaustiu. Llevat d'alguna meritòria excepció en el món de la història eclesiàstica, aquesta generació no té relleu.

Caldrà, per tant, que siguin els joves historiadors d'ambdós sexes formats a les universitats civils els que, amb independència de les seves creences personals, el prenguin i hi aportin, a més, visions renovadores i actualitzades. Per això, la meua contribució al IX Congrés d'Història Moderna de Catalunya vol ser també una crida a analitzar, entre d'altres, els lligalls dels concilis provincials que es conserven a l'Arxiu

Històric Arxidiocesà de Tarragona, que els ha digitalitzat,⁶⁰ o els de la Congregació Claustral benedictina que hi ha a l'Arxiu de l'Abadia de Montserrat, així com tota la documentació, igualment molt ignorada, que hi pugui haver sobre aquestes i altres institucions corporatives del clergat català tant als arxius eclesiàstics com als arxius civils on des del segle XIX han estat dipositats molts fons d'origen religiós.

60. Arxiu en Línia de Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (ahat.cat).